

URBANISTINĖ VIEŠOSIOS ERDVĖS TIPOLOGIJA IR JOS ELEMENTAI SOVIETMEČIO KLAIPĖDOJE

Tomas S. Butkus

VDA URBANISTIKOS, ARCHITEKTŪROS IR DIZAINO INSTITUTAS

Daržų g. 18, LT-91246 Klaipėda

varioburnos@gmail.com

Šio straipsnio tikslas – apžvelgti Klaipėdos miesto urbanistinę raidą viešosios erdvės aspektu. Nagrinėjama tema apima 1945–1990 m. laikotarpį, sutampantį su LTSR egzistavimo ribomis. Tekste aiškinamasi, kokios buvo miesto viešosios erdvės formos ir kaip jos sąveikavo su bendrąja urbanistine struktūra. Tiriama visa viešosios erdvės kaip neužstatytos miesto dalies sistema, nenagrinėjant dviejų didžiausių jos posistemių – gatvių tinklo ir želdynų. Viena vertus, šis apribojimas atsirado dėl ribotos teksto apimties. Antra, šias posistemas galima tirti ir kaip atskirus objektus. Pirmame skyriuje aptariami *koncentruoto* ir *išsklaidyto* tipo miesto viešųjų erdvių elementai – aikštės, skverai, alėjos, krantinės ir pasažai. Antrame skyriuje kalbama apie mažąsias architektūros formas – paminklus, skulptūras, fontanus. Jos nagrinėjamos kaip ideologizuoto ir lituanizuoto vietinimo urbanistinėje struktūroje pasireiškimai. Straipsnis baigiamas išvadomis.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: sovietmetis, urbanistika, urbanistinė struktūra, viešosios erdvės, tipologija.

Vertinant grynai formaliai, viešosios erdvės problema sovietinėje architektūros teorijoje neegzistavo. Ir nors už urbanistinę miesto raidą atsakingos institucijos miestų erdvės organizavimui ir humanizavimui bei visuomeninių ir rekreacinių miesto funkcijų išdėstymui nebuvo abejingos, urbanistinės erdvės viešumo klausimai nebuvo svarstomi. Šį paradoksą gali paaiškinti tai, kad tiek viešumo, tiek nuosavybės paradigma Sovietų Sąjungoje buvo „išimta“ iš apyvartos – visa miesto ir rajono teritorija priklausė valstybei, o patį „viešumo“ naratyvą vystė Komunistų partija ir jos deleguoti organai. Kitaip sakant, toje valstybėje viskas buvo vieša – ir visuomeninio, ir pramoninio, ir rekreacinio, ir netgi

asmeninio poreikio erdvė. Šiame kontekste yra dar vienas svarbus dalykas. Svarbiausi urbanistinio planavimo dokumentai, laidavę užstatomų ir atnaujinamų kompleksų vystymą, tuo pačiu ir programavę urbanistinės erdvės kaitą, buvo pažymėti grifu „slaptai“ arba „visiškai slaptai“. Tai reiškė, kad su šiais dokumentais buvo galima susipažinti tik „išrinktųjų“ grupei – projektuotojams, statybos reikalų ekspertams, vykdomojo komiteto ir kitiems aukštas pareigas užimantiems vykdančiosios valdžios atstovams.

XX a. viduryje urbanistinėje praktikoje viešoji erdvė nebuvo akcentuojama. Pokarinių projektų aikštės, skverai, parkai, krantinės, pasažai dažniausiai buvo

formuojami kaip reprezentacinės arba rekreacinės erdvės. Kiek vėliau, nuo 7 dešimtmečio, jų pobūdis ėmė keistis ir apėmė tokias sritis kaip kultūra, laisvalaikis, sportas. Į šią sistemą buvo integruojami ir gamtiniai dariniai, todėl tuometiniuose generaliniuose (bendruosiuose) planuose nebūdavo apsiribojama juridine miesto teritorija ir į projektą būdavo įtraukiami regiono gamtinio karkaso elementai.

Tokia viešųjų erdvių samprata buvo būdinga daugeliui modernaus pasaulio valstybių ir miestų. Klaipėdos išskirtinumas buvo tik tas, kad miestas per karą prarado visus savo gyventojus. Kartu su šiuo socialiniu turiniu buvo prarastas ir gebėjimas patirti viešąsias erdves kaip natūralią urbanistinio gyvenimo sąlygą.

I. VIEŠOSIOS ERDVĖS IR JŲ KONSTELIACIJOS

Viešosios erdvės kaip neužstatyta urbanistinė struktūra ilgą laiką nebuvo laikomos vertingomis. Istorikai jos buvo vertinamos tik tiek, kiek atitiko politinius ir ekonominius to laiko miesto poreikius. Dalis istorinę vertę turinčių ir miesto centruose išlikusių neužstatytų erdvių be utilitarios praėjimo-pravažiavimo funkcijos turėjo ir kitą rečiau identifikuojamą reikšmę. Tai užstatymui netinkamos teritorijos – pelkėtos ir senųjų kapinių vietos, atitvarinės apsaugos zonos tarp medinio užstatymo ir svarbių visuomeninių pastatų, paliktos gaisro, ligų užkrato ar gelbėjimosi nuo ginkluoto užpuolimo atveju. Kitas šiuolaikinių viešųjų erdvių rezervas – išgriautų ir susidėvėjusių kvartalų ir jų prieigų rekonstrukcija ir sanacija. Pokariu daugelyje Europos, taip pat ir Lietuvos, miestų nuo žemės paviršiaus buvo valomi ištisi kvartalai, senosios gatvės ir diegiama „šviesaus“ ir „erdvaus“ miesto samprata. Taip senamiesčiuose ir kitur, per šimtmečius susiklosčiusioje urbanistinėje struktūroje, atsirado nauji dariniai – atsiktinių ir suplanuotų erdvių konsteliacijos. Klaipėdos atveju nauja planavimo doktrina susiklosčiusią urbanistinę struktūrą taikė savo poreikiams, ignoruodama net ir išplanavimui reikšmingą veiksnį – pajūrio klimatą.

Kalbant apie viešųjų erdvių tipologiją, galima būtų pasakyti tik tiek, kad nėra vieno urbanistinės viešosios erdvės apibrėžimo ar kanono¹. Nagrinėjant Klaipėdos atvejį bandyta ne tyrimo objektą taikyti prie žinomo metodo, bet atvirkščiai. Taip buvo atmesti *suformuotų-nesuformuotų, atvirų-uždarytų ir senų-naujų* erdvių tipologizavimo metodai ir apsisistota prie *koncentruoto ir išsklaidyto* viešosios erdvės tipo. Šį pasirinkimą lėmė miesto urbanistinės raidos modelis ir istorinis kontekstas.

Aikštės

Lietuviškame urbanistikos kanone aikštės užima išskirtinę vietą. Daugiausia tai reprezentacinės erdvės, kuriose sutelktos svarbiausios miesto administracinės, prekybinės, transporto ir kartais religinio bei karinio pobūdžio funkcijos². Lyginant vakarietiško ir rytietiško urbanizmo praktiką, tai savotiškas tarpinis variantas, kai aikštė kartu suvokiama ir kaip centrinė miestiečių laisvės bei saviraiškos erdvė, ir kaip valdžios sankcionuotų ritualų bei kontroliuojamų poreikių realizacijos scena³.

Žvelgiant į sovietmečio Klaipėdos atvejį, aikščių išplanavime ryškios dvi kryptys. Viena multiplikavo internacionalines socrealizmo formas, kita nuosekliai plėtojo regioninės architektūros tradiciją.

Reikia paminėti, kad prieš karą Klaipėdoje būta keleto erdvių, kurių forma turėjo pagrindinius aikštėms priskiriamus atributus. Pavyzdžiui, prekybinės

- 1 Pati viešosios erdvės tema yra plataus tarpdalykinio diskurso objektas, atviras įvairioms mokslinėms ir meninėms teorijoms. Šalia anglosaksiškos, viduržemio, slaviškosios ir amerikietiškos miesto viešosios erdvės tradicijos, reikėtų paminėti ir naująją paradigmą, viešąją erdvę interpretuojančią kaip vietovės perženklavimo sistemą. Žr. Graham Coreil-Allen, *The Typology of New Public Sites (A field guide to invisible public space)*, Maryland Institute College of Art's, 2010.
- 2 Ali Madanipour, „The changing nature of public space in city centres“, in: *Whose Urban Space?*, ed. by A. Madanipour, New York: Routledge, 2010, p. 17–20.
- 3 Tomas S. Butkus, *Miestas kaip įvykis. Urbanistinė kultūrinių funkcijų studija*, Kaunas: Kitos knygos, p. 109–112.

erdvės: galvijų, arba Frydricho, turgus (*Friedrichsmarkt*), naujasis turgus (*Neuer Markt*), šieno turgų (*Heumarkt*), laikinos prekyvietės kairiojoje Dangės krantinėje (*westlicher speicherplatz* ir *östlicher speicherplatz*). Istorikai mini ir niekur nepažymėtą Vytauto aikštę (*Vytautas-Platz*) piliavietėje⁴. Visos jos buvo išsidėčiusios senojoje miesto dalyje (pietinėje miesto dalyje arba miesto branduolyje)⁵. Šiaurinėje miesto dalyje taip pat buvo keletas aikščių: G. Kurzinnos (*Kurzinna-Platz*)⁶, Ferdinando (*Ferdinandplatz*), Liepojos (*Libauerplatz*), Gimnastikos, arba Donelaičio (*Turnplatz*), Balasto (*Ballastplatz*), J. Schirrmanno (*Schirrmann-Platz*) ir bevardė geležinkelio stoties aikštė (nepažymėta). Tiesa, tik dalį šių erdvių galima laikyti klasikinėmis aikštėmis. Aikštės nuo skverų ir kitų erdvių darinių skiriasi savo **erdvine charakteristika** (kompoziciniais principais, perimetro forma, aukščio ir pločio santykiu), **funkcija** (aktyvaus socialinio įsitraukimo, mišraus naudojimo ir nuolat veikiančios erdvės) ir **reikšme** (aikštė kaip svarbių miesto erdvių kanalų sankirtos vieta). Todėl aikštėmis laikytinas tik Galvijų turgus (dab. Senojo turgaus aikštė), Liepojos (dab. Lietuvininkų). Tiek Donelaičio, tiek Ferdinando, tiek Kurzinnos aikštės pagal savo dabartinę erdvinę charakterį, funkciją ir reikšmę laikytinos skverais. Tačiau prieš karą tai buvo labai funkcionalios aktyvių Vilhelmštato ir Vitės rajonų socialinių sankirtų erdvės. Liepojos aikštė, priešingai, prieš karą buvo naudojama kaip skveras⁷. Kitos aikštės laikytinos arba nesusiformavusiomis erdvėmis, arba skverais.

Keisti sistemą pradėta iš karto po karo. Buvo suvokta, kad mieste reikia naujos centrinės, reprezentacinės erdvės. Biržos, Dangės, Palangos ir Naujojo Sodo gatvių kvartale, išvalyto istorinio užstatymo vietoje buvo numatyta 7800 m² ploto Tarybų aikštė⁸. Pristatydamas kolegoms leningradiečiams 1957 m. miesto išplanavimo projekto korektūrą pirmasis miesto architektas Albertas Cibas teigė, kad centrinė miesto dalis stokojo išraiškos, todėl geriausia vieta centrinei miesto aikštei – šiaurinės senamiesčio prieigos kitapus Dangės atsivėrusioje dykroje⁹. Tarybų aikštė laikytina vienintele nauja Klaipėdos aikšte senojoje urbanistinėje struktūroje, kuri buvo visiškai įrengta sovietmečiu. Aikštės formavimuisi turėjo įtakos centrinės miesto dalies detalaus išplanavimo projektai¹⁰, o galutinį vaizdą ji įgijo 1985 m. realizavus „Klaipėdos“ viešbutį (archit. Alfredas Gytis Tiškus). Nors iki šiol nėra aptikti ankstyvieji šios erdvės architektūriniai projektai¹¹, galima teigti, kad pagrindinė miesto viešoji erdvė patyrė keletą raidos fazių. Iki to laiko, kol erdvė buvo visiškai išvalyta nuo griuvėsių ir atstatyta infrastruktūra, praėjo visas dešimtmetis. Pirmasis centrinės dalies išplanavimo projektas buvo pradėtas rengti 1946 m., o baigtas – tik 1955 m. (proj. autoriai Albertas Cibas ir Benicianas Revzinas)¹². Sorealistiniu stiliumi suprojektuotai miesto aikštei buvo skirta reprezentacinė funkcija, o jos perimetrą turėjo suformuoti pagrindiniai sovietinio miesto statiniai – miesto ir apskrities vykdomųjų komitetų (Tarybų) rūmai, kultūros rūmai, viešbutis. Aikštės centre buvo numatyta vieta Pergalės paminklui. Projekto nespėta realizuoti,

4 Vasilijus Safronovas, *Praeitis kaip konflikto šaltinis*, Vilnius: LII leidykla, 2011, p. 137. Aikštė pažymėta 1930 m. Klaipėdos miesto plane su svarbiausiomis gatvėmis ir įstaigomis.

5 1942 m. žemėlapis. Originalas saugomas Directorate of Military Survey, London, Map Library, C22 (4).

6 Manoma, kad tai seniausia Klaipėdos šiaurinės dalies viešoji erdvė, matoma 1854 m. plane, 1903 m. plane jau vadinama Naujuoju parku (*Neuer Park*). Pagal kitą versiją seniausia viešąją erdvę laikoma Aleksandro aikštė dabartinių Liepų ir Herkaus Manto g. sankryžoje (1939 m. pavadinta *Adolf-Hitler-Platz*).

7 Jonas Tatoris, *Senoji Klaipėda: urbanistinė raida ir architektūra iki 1939 m.*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, p. 73.

8 Albertas Cibas, „Klaipėdos miesto centro rekonstrukcija“, in: *Tiesa*, 1946 06 21; J. Pakalnis, „Čia bus miesto centrinė aikštė“, in: *Raudonasis švyturys*, 1946 06 25, Nr. 79 (81).

9 LCVA, f. 535, ap. 1, b. 219, l. 3–16.

10 1955 m. (vyr. archit. B. Revzinas), 1967 m. (vyr. archit. K. Balėnas) ir 1980 m. (vyr. archit. V. Mazurkevičius).

11 Projektai rengti MSPI Kauno skyriuje. Spėjama, kad jie gali būti saugojami UAB „COWI Lietuva“ archyve.

12 Algimantas Miškinis, *Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis*, Vilnius: Mintis, 1991, p. 83.

nors kai kurie jo elementai ir buvo įgyvendinti¹³. Vienas iš įdomesnių projekto aspektų – aikštė integruota į kairiosios Dangės krantinės erdvių sistemą, taip sukuriant žaliąją zoną tarp senamiesčio ir naujojo miesto centro. Kitas Tarybų aikštės gyvavimo ciklas sietinas su Kultūros rūmų (dab. Muzikinio teatro) projektu. Projektas rengtas 1955–1959 m. Greičiausiai tuo metu buvo perprojektuojama ir jo architektūrinė aplinka: aptiktame jos eskize galima įžiūrėti nepakitusių erdvės kontūrus iš ankstesnio projekto¹⁴. Tačiau atsiskius „architektūrinių nesaikingumų“, planuojama erdvė prarado ir aukštybinius akcentus, ir savo charakterį. Trečioji aikštės raidos fazė – 1975 m. pradėta aikštės rekonstrukcija ir atskirų kvartale esančių pastatų griovimas. Pagal aikštės rekonstrukcijos projektą joje buvo numatytas V. Lenino monumentas (archit. Vytautas Edmundas Čekanauskas, skulpt. Gediminas Jokūbonis)¹⁵. Šio projekto dėka centrinė miesto aikštė įgavo originalų erdvinį formatą. Ketvirtoji fazė – tai laikotarpis nuo „Klaipėdos“ viešbučio pastatymo ir galutinio Naujojo Sodo gatvės sutvarkymo¹⁶ iki šių dienų. Vietoj greitosios medicinos pagalbos sto-

1. Lenino aikštė, 1977, B. Aleknavičiaus nuotrauka

Lenin Square, 1977, photograph by B. Aleknavičius

13 Viešbutis duris atvėrė ankstesnio viešbučio vietoje 1959 m., o internacionalizmą propagavusi kompozicija tapo pirmuoju šios viešosios erdvės akcentu. Žr. Vasilijus Safronovas, *op. cit.*, p. 209–210.

14 Pirmojo projekto autoriai – B. Revzinas ir A. Cibas. Šio projekto elementai pavaizduoti Juozo Gudelio ir Jono Navako rengtame gyvenamųjų namų kvartalo Dangės g. projekto genplane. Antrojo projekto likęs tik eskizas, įsegtas 1959 m. Kultūros rūmų projekto byloje (archit. Algimantas Mikėnas, J. Gudelis ir Algimantas Sprindys). Gali būti, kad aikštei rengtas atskiras projektas. Žr. KAA, f. R-1702, ap. 2, b.72 ir KAA, f. R-1702, ap. 2, b. 75.

15 Pirmasis 3,5 m aukščio bronzinės skulptūros variantas buvo pastatytas Maskvoje, Iljičiaus aikštėje. Paminklas Klaipėdoje atidengtas 1976 11 04. Autoriai vėliau tapo Lenino premijos laureatais; VAA, *Lietuvos architektūros muziejaus fondas*, Nr. ATD 269 / 1–3. Lenino aikštės užstatymo ir „Klaipėdos“ viešbučio projektas svarstytas Klaipėdos miesto vykdomajame komitete net penkis kartus (1975 12 02, 1976 02 12, 1976 02 24, 1976 11 25 ir 1976 12 25). MSPI techninėje taryboje – du kartus (1975 06 25 ir 1976 01 15); KLAA, f. 538, ap. 1, b. 70, l. 4.

16 Ši gatvė sujungė strategiškai dvi svarbias miesto gatves – Uosto ir M. Gorkio (dab. Liepų). Apie 1984 m. ji sujungta su Liepų, o 2002 m. – su Uosto.

ties garažų ir istorinės vertės gaisrinės pastato išaugęs 400 vietų viešbutis tapo klaipėdietiškos architektūros etalonu ir svarbiausiu miesto simboliu¹⁷. Iki šių dienų išliko ir specifinis šios aikštės atributas – neveikiantis, „išjungtas“ perimetras – be parduotuvių, kavinių, kitų atraminių traukos taškų [1 il.].

Antroji pagal svarbą mieste buvo Pergalės aikštė (iki karo vadinta Liepojos, I. Kanto ir Hindenburg). Kartu tai buvo ir pirmasis pokarinės Klaipėdos objektas, pradėjęs funkcionuoti kaip viešoji erdvė [2 il.]. Dar 1945 m. gegužę aikštėje, pavadintoje Leni-

17 „Rekonstruojama centrinė aikštė“, (V. Špokienė kalbasi su K. Markevičiumi), in: *Tarybinė Klaipėda*, 1975 03 06, Nr. 55 (8326); Юнас К. Минкявичюс, *Архитектура Советской Литвы*, Москва: Стройиздат, 1987, p. 188–189; Pranas Martinkus, *Klaipėda: mažasis vadovas*, Vilnius: Mintis, 1988, p. 73.

no, kariškių pastangomis ant aukšto pjedestalo buvo pastatytas skulptūrinis akcentas – patranka. 1974 m. 5200 m² ploto aikštė rekonstruota pagal architekto Zigmo Rutkausko projektą¹⁸. Ji 1976 m. pervadinta Pergalės, o 1991 m. demontuota patranka. Be architektūrinio akcento, želdinių ir aikštės dangų sutvarkymo, pati erdvė nebuvo keičiama, tik pietinėje jos kraštinėje dykynės vietoje buvo pastatyti nauji tipiniai gyvenamieji namai¹⁹. Pokariu išgriautą vakarinę jos pakraštį 9 deš. H. Manto gatvės išsklotinėje bandoma taisyti vienaukšte perimetrine ažūrine siena su prekybiniais kioskais. Užstatymas šioje vietoje iki šiol nesuformuotas.

Jei abi minėtos aikštės turėjo ryškų ideologinį pobūdį ir buvo lokalizuotos prie naujų miesto centrų kertančios Montės g. (nuo 1970 m. – Herkaus Manto g.) trasos, tai trečioji pagal svarbą miesto aikštė buvo įsikūrusi senamiesčio struktūros viduje ir per visą sovietmetį nelabai kito. Pagrindinė Turgaus aikštės erdvės sumenkusio vaidmens priežastis – vienos pusės funkcinių ryšių nukirtimas iš piliavietės pusės, iš pradžių suardžius specializuotų prekyviečių tinklą, o paskui nutiesus Sukilėlių g. (dab. Pilies g.) aplinkkelį. Nors prasidėjus miestų regeneracijos projektams buvo restauruoti Turgaus aikštės pastatai Nr.

18 Pranas Martinkus, *op. cit.*, p. 76.

19 1953 01 13 Klaipėdos m. vyr. architekto valdyba, raštas Nr. 107, in: LCVA, f. 545, ap. 1, b. 162, l. 9–15.

2. Pergalės aikštė, 1977, B. Aleknavičiaus nuotrauka

Pergalės Square, 1977, photograph by B. Aleknavičius

21, 25, 27, dar iki šių dienų šią erdvę formuoja tipiniai prekybos kioskai ir atsitiktinės architektūros pastatai²⁰.

Teatro aikštę reikėtų laikyti nekonvenciniu viešosios erdvės tipu. Pokariu kurį laiką funkcionavusi kaip skveras [3 il.] aikštė savo pavidalą įgavo tik paskutiniaisiais sovietmečio metais²¹. Uždarius ją nuo judrios Sukilėlių g. (dab. Pilies g.) teatro priestatu (archit. Saulius Manomaitis, 1979–1988) ir atstačius Taravos Anikės skulptūrą su fontanu (archit. Vytenis Mazurkevičius), ji tapo nauju emociniu miestiečių traukos tašku. 1974 m. architektūrologas Vytautas Jurkštas analizavo aikštės statinių architektūrą ir akcentavo, kad eklektišką jos išpūdį kuria netaisyklingas planas ir skirtingos stilistikos pastatų architektūra:

Nereguliarus jos planas, skirtingai išdėstyti jos pastatai, jų tūriai ir skirtinga architektūra, bet aikštė atrodo vienytytė, sujungta kompoziciniais elementais <...>. Dabartinė jos funkcija praleisti pėsčiųjų eismą iš P. Cvirkos g. [Turgaus g. – T. S. B.] į prielauką.²²

20 Romualdas Vytautas Kaminskas, „Apie pagarbą senamiesčiams ir reiklumą sau“, in: *Kultūros barai*, 1978, p. 25–27.

21 Skveras sutvarkytas 1950 m., įrengus jame teatro sodą.

22 Vytautas Jurkštas, „Naujosios ir senosios architektūros kompoziciniai ryšiai Klaipėdos Teatro aikštėje“, in: *Statyba ir architektūra*, 1974, p. 5–9.

Dar viena uostamiesčiui ir jo urbanistinei raidai svarbi erdvė – Donelaičio aikštė. Per karą nepakeitusi pavadinimo ši 6200 m² ploto erdvė pagal savo urbanistinę-erdvinę logiką labiau priskirtina miesto sodo erdvės tipui²³. Nors ir turėdama visiškai suformuotus perimetrus, net ir pastačius paminklą žymiam Mažosios Lietuvos raštijos veikėjui, ji netapo svarbiu urbanistinės struktūros mazgu²⁴ [4 il.]. Skvero išpūdį kuria ir suaugusių želdynų masė. Ramiam miestiečių poilsiui skirta erdvė šio savo ypatumo nepakeitė per visą XX a. Po karo, tiesa, buvo pastatyti ją ribojantys Klaipėdos konservatorijos ir LTSR valstybinio dailės instituto Vaizdinės agitacijos, reklamos ir parodų projektavimo katedros priestatai. Nors aikštė pradėta tvarkyti iš karto po karo (buvo atlikti karių palaidojimai), kryptingesni jos tvarkymo darbai susiję su paminklo K. Donelaičiui pastatymu 1972 m.

Geležinkelio stoties aikštė buvo suplanuota 1875 m. geležinkelio stoties pastato ir gatvės ašyje, jos centre stovėjo metalinis žibintas. 1904–1934 m. čia baigdavosi vieno tramvajaus maršruto linija. Pokariu aikštėje atsirado nedidelis paminklas Leninui. 1984 m. pastatytas naujas stoties

23 Vokiškas šios vietos pavadinimas *Turnplatz* kildinamas iš *Turnverein*, t. y. gimnastikos draugijų judėjimo. Istorikų teigimu, šioje vietoje ir buvo miesto sodas. Žr. Jonas Tatoris, *Senoji Klaipėda*, p. 101.

24 Tiesa, tokią galimybę šis skveras dar turi, jei būtų įgyvendinta 1975 m. Senamiesčio regeneracijos plane numatyta rytinio senamiesčio apvažiavimo jungtis – Bastionų g., jungianti K. Donelaičio g. su Taikos pr.

3. Teatro aikštė-skveras, 1970, A. Stubros nuotrauka
Theatre Square, 1970, photograph by A. Stubra

priestatas (archit. Juozas Baltrėnas). Erdvė aikštės funkciją prarado 8 deš. viduryje išplatinus Priestočio gatvę, įrengus viešojo transporto stotelę ir demontavus paminklą.

Dar 1979 m. miesto vyriausiasis architektas R. Valatka mini „Pramprojekte“ dingusį naujojo miesto centro aikštės išplanavimo ir vertikalaus išplanavimo brėžinį²⁵. Greičiausiai dėl šios priežasties konkursas Tautų draugystės monumentui naujai formuojamoje aikštėje Taikos–Baltijos prospektų sankryžoje buvo paskelbtas tik 1987 m.²⁶. 9 deš. išsiplėtus miesto teritorijai ir geografiniam miesto centrai pasislinkus į pietus, buvo pradėta svarstyti naująją reprezentacinę miesto erdvę formuoti naujai kuriamame visuomeniniame centre Taikos–Baltijos prospektų ir Minijos–Dubysos gatvių kvartale. Šios minties nebuvo atsisakyta ir po TSRS griūties – 2001 m. rengtame teritorijos detalajame plane buvo numatyta viešoji erdvė miestiečių susibūrimui²⁷.

Dalį miesto aikščių, sukurtų naujų visuomeninių prekybinių centrų prieigose, galima įvardyti hibridi-

25 KLAA, f. 538, ap.1, b. 79, l. 57.

26 Adomas Skiežgelas, „Konkursas Tautų draugystės monumentui“, in: *Tarybinė Klaipėda*, 1987 06 16, Nr. 139 (11028).

27 Teritorijos tarp Taikos pr., Baltijos pr., Minijos g. ir Dubysos g. detalusis planas Klaipėdoje (proj. aut. S. Stripinis, T. Butkus). UAB „Uostamiesčio projektas“, 2000–2001.

4. Tvarkoma K. Donelaičio aikštė-skveras, 1974, A. Martinionio nuotrauka

K. Donelaitis Square under reconstruction, 1974, photograph by A. Martinionis

nėmis viešosiomis erdvėmis. Nors jos buvo mėgstamos ir lankomos, daugeliui jų trūko erdvinės subordinacijos. Šios aikštės pasižymėjo atviru perimetru ir efemeriška struktūra, buvo netaisyklingo plano. Ko joms netrūko – tai pakankamai įtaigių skulptūrinių akcentų ir vientiso architektūrinio stiliaus. Pagrindinės tokio pobūdžio viešosios erdvės yra Taikos prospekto ir skersinių – žaliųjų koridorių – ryšių jungtyse. Tai III (archit. G. ir K. Balėnai, A. G. Tiškus), IV (archit. A. G. Tiškus, K. Balėnas; 5 il.), V (archit. A. Vitonis, A. G. Tiškus, R. Valatka; 6 il.) ir VI (archit. R. Valatka) gyvenamųjų rajonų visuomeninių centrų aikštės-pasažai.

5. Pempinkų visuomeninio-prekybinio centro viešoji erdvė, V. Grinčelaičio nuotrauka

Public space of the Pempinkų commercial community centre, photograph by V. Grinčelaitis

Skverai

Skverais laikytinos žemesnio rango nei aikštės viešosios erdvės. Tai stačiakampio arba netaisyklingo plano „įlaužtos“ erdvės gatvių perimetruose, atitraukto kampinio užstatymo vietas su suoliukais, šiukšliadėžėmis, nedideliais skulptūriniais akcentais, fontanais, želdiniais ir gėlynais. Paprastai skverai skirti ramiam žmonių poilsiui, kasdieniam stabtelėjimui, trumpam atokvėpiui.

Senoji Klaipėda nepasižymėjo nei skverų gausa, nei jų įvairove. Gatvių tinklas maksimaliai buvo išnaudojamas užstatymui, o tuščios erdvės atsirasdavo tik išimtiniais atvejais. Be ekonominio aspekto, galima

6. Debreceno visuomeninio-prekybinio centro viešoji erdvė, V. Grinčelaičio nuotrauka

Public space of the Debrecen commercial community centre, photograph by V. Grinčelaitis

pridėti ir klimatinį (pajūryje dažni stiprūs vėjai). Kaip pastebi istorikas Jonas Tatoris, taupant miesto žemę, neretai būdavo užstatomos ir kapinės²⁸. Studijoje *Senoji Klaipėda* minimi šie skverai: 1850 m. suplanuoto Teatro aikštės, Luizės, Geležinkelio stoties (rytinio ir vakarinio flygelių pusėse), Kurcinnos, Ferdinando aikštės, skveru paversta Liepojos aikštė²⁹. Ikikariniam uostamiesčio urbanistiniame audinyje galima išskirti ir keletą bevardžių erdvių, turėjusių įtikinamą viešosios erdvės plano elementų. Daugiausia tai jungtys dabartinių J. Janonio (Pievų, *Wiesenstrasse*), Gintaro (Virvininkų, *Reifschlagerstrasse*) ir Pievų tako

28 Jonas Tatoris, *Senoji Klaipėda*, p. 73.

29 *Ibid.*, p. 101–102.

(*Wiesenquerstrasse*)³⁰; Sportininkų (Velto, *Veitstrasse*) ir S. Dariaus ir S. Girėno (*Nordring*); J. Zauerveino (Šlėvio, *Schlewiesenstrasse*) ir Sankryžos (*Kreuzstrasse*) gatvių. Aptiktos ir kelios atsitiktinės erdvės, sovietmečiu įterptos į naujus viešųjų erdvių darinius: Akmenų (Kulių) vartų prieigos (šalia transporto žiedo dabartinio Taikos pr. pradžioje), rytinis Liepojos aikštės pusės tęsinys šalia dabartinės Vilties gatvės (*Altenbergstrasse*). Sunku nustatyti, ar tos erdvės buvo specialiai suplanuotos, ar išliko kaip stichiškos urbanistinės raidos reliktas. Sprendžiant iš likusios vizualinės medžiagos, galima daryti išvadą, kad tik pagrindinės miesto viešosios erdvės (*Platz*) turėjo atitinkamą urbanistinį apipavidalinimą.

Pokarinius skverus galima skirstyti į dvi grupes. Pirmai priklausytų tos erdvės, kurios jau buvo suformuotos prieš karą, o vėliau buvo tvarkomas jų perimetras ir estetinis vaizdas. Antrai priklausytų entropinės formos – savotiški erdviniai naujadarai, atsiradę išgriautų kvartalų vietoje ar keičiant urbanistinės struktūros elementus.

Charakteringiausias senoji viešųjų erdvių paterno pavyzdys – tai skveras priešais buvusią rotušę Dangės gatvėje. Nors ši erdvė priskirtina viešųjų erdvių kompleksui, atsiradusiam pokariu, ji gali būti vertinama kaip klasikinė netaisyklingo plano erdvė, suformuota priešais svarbų pastatą. Prieškarinė skvero istorija su toje vietoje stovėjusiu „Borsijos“ paminklu rodo, kad ši vieta turėjo stiprų emocinį krūvį³¹, kuriuo pasinaudota ir sovietmečiu. Vykdomasis komitetas dar 1957 m. priėmė sprendimą prašyti respublikinės valdžios leisti mieste pastatyti paminklus žvejui, K. Donelaičiui ir J. Janoniui³². Tačiau paminklo žvejui, svarbiausios pokariu Klaipėdos pramonės šakos atstovui, Dangės gatvėje vietos parinkimo, projektavimo ir statybos darbai užsitęsė

30 Šita erdvė įgijo *Schirrmann-Platz* pavadinimą berods tik 1938 m.

31 Vasilijus Safronovas, *op. cit.*, p. 155–157.

32 KLAA, f. 104, ap. 1, b. 281, l. 119.

7. Paminklas žvejui, 1971, B. Aleknavičiaus nuotrauka

Monument to a Fisherman, 1971, photograph by B. Aleknavičius

iki pat 1971 metų [7 il.]³³. Skvero gerbūvis ir prieigos rekonstruotos 1976 m.³⁴.

Galima paminėti dar keletą erdvių, sovietmečiu išsaugotų viešiesiems visuomenės poreikiams. Tai skveras su požeminiu tualetu priešais Pergalės aikštę³⁵ ir Ferdinando skveras Bokštų gatvėje. Tuo metu ši erdvė vadinta Jūros aikšte ir dabartinį pavidalą įgijo nutiesus magistralinę Naująją uosto gatvę. Minėti skverai sovietmečiu tarnavo kaip atsitiktinės pasyvaus poilsio zonos.

Skverai išgriautuose kvartaluose pradėti projektuoti maždaug XX a. 7 dešimtmetyje. Dalis šių erdvių buvo užstatyta, dalis jų pritaikyta miestiečių poilsiui. Biržos pastato ir gretimuose kvartaluose po karo buvo pradėtas formuoti Dangės parkas. Iš pradžių erdvė buvo suplanuota kaip reprezentacinė erdvė [8 il.]. 1951 m. abi jo pusės buvo apsodintos daugiametėmis liepomis, prie centrinio įėjimo į skverą pastatyta masyvi garbės lenta, skvero centre – J. Stalino monumentinė statula³⁶. Dangės skvero sutvarkymo pro-

33 *Ibid.*, l. 236–237.

34 KLAA, f. 538, ap. 1, b. 59, l. 18.

35 Archyve aptiktas įrašas, kad 1960 04 16 svarstytas Lenino aikštės skvero antros dalies išplanavimo projektas (archit. J. Gudelis); KLAA, f. 538, ap. 1, b. 5, l. 22.

36 *Tarybinė Klaipėda*, 1951 07 29, Nr. 137 (170).

8. Dangės skveras, 1968, B. Aleknavičiaus nuotrauka

Dangė Square, 1968, photograph by B. Aleknavičius

jekto autorius – architektas Juozas Gudelis³⁷. Skveras per 45 metus buvo perprojektuotas porą kartų ir tapo miesto parku.

Dar du skverai įrengti atlaisvinant kampinį užstatymą S. Daukanto ir H. Manto g. sankirtoje. Juose įrengti spaudos kioskai, suoliukai (archit. Jadvyga Kijauskienė)³⁸. Visai šalia 1978 m. buvo sutvarkytas ir skveras M. Melnikaitės ir S. Daukanto g. kampe (archit. Gina Galdikienė).

Du skverai įrengti kaip svarbūs visuomeninių objektų traukos elementai. Skveras šalia Santuokų rūmų Mažvydo alėjoje ir kino teatro „Žemaitija“ kiemelis su V. Skirgailaitės skulptūra [9 il.; neišliko] laikytini

37 *Tarybinė Klaipėda*, 1964 10 14, Nr. 244 (5144).

38 *Klaipėda*, sud. Ramutė Macienė, Vilnius: Mintis, 1986, p. 67.

9. „Žemaitijos“ kino teatro kiemelis, V. Grinčelaičio nuotrauka
Courtyard of the Žemaitija Film Theatre, photograph by V. Grinčelaitis

brandžiausiais to laikmečio viešųjų erdvių pavyzdžiais (abiejų autorius archit. Ramūnas Kraniauskas).

Bent keletas skverų suprojektuota atsitiktinėse istorinio branduolio erdvėse. Tai taisyklingos stačiakampės erdvės – kvartalų sanacijos pasekmės – Didžiosios vandens, Žaibo (dab. Pasiuntinių g.; su katinu skulptūra), Kepėjų (su laivelio skulptūra-fontanu, 1984)³⁹ gatvėse, P. Cvirkos ir Pergalės g. sankirtoje⁴⁰, netaisyklingos trapecinės formos erdvės – Dangės

39 Skulptorius P. Balčius, in: *Architektūros paminklai*, Vilnius, 1982, t. 7, p. 5.

40 Ant kampinio namo sienos po nepriklausomybės atkūrimo atidengtas senosios Klaipėdos žemėlapis.

10. „Baltijos“ laivų statyklos aikštė-skveras, nežinomo autoriaus nuotrauka
Square of the Baltija Shipyard, photographer unknown

krantinės fragmentai priešais „Baltijos“ kino teatrą (įrengtas 1967) ir buvusį konditerijos fabriką. Erdvėje šalia senojo turgaus ir Taikos pr., skirtoje automobilių stovėjimo aikštei, 1980 m. buvo planuota įrengti skverą (idėja nebuvo įgyvendinta).

Sovietmečiu buvo suplanuoti ir trys skverai-aikštės istorinio branduolio priegose. Buvusios Povilo gatvės kvartalų vietoje suformuota aikštė priešais „Baltijos“ laivų statyklos administracinį pastatą⁴¹. Aikštės centre įkomponuotas masyvus laivo sraig-

41 Kęstutis Demereckas, Romas Adomavičius, Laimonis Starodubcevas, *Baltijos laivų statykla*, Klaipėda, 2002.

11. Teatro skveras Žvejų g., 1982, B. Aleknavičiaus nuotrauka
Theatre Square on Žvejų St., 1982, photograph by B. Aleknavičius

tas, erdvė apšodinta eglėmis [10 il.]. 1982 m. tuščia erdvė priešais Dramos teatrą sutvarkyta ir paversta poilsio zona (archit. Saulius Manomaitis) su skulptūriniais akcentais-fontanais (dab. Karlskronos aikštė) [11 il.].⁴² 1983 m. pabaigoje baigtas įrengti skveras-aikštė tarp Taikos pr. ir Kulių Vartų g. (archit. R. Buivydas) su D. Matulaitės skulptūra „Neringa“. Erdvė įrengta buvusių pilies gynybinių įtvirtinimų ir 7 deš. pabaigoje nugriauto vertingo Kulių Vartų ga-

42 Remiantis S. Manomaičio pasakojimu, skveras suprojektuotas virš svarbios dujotiekio trasos, kur negali būti jokių statinių. Taip atsirado metaliniai gazonai, kuriuos, esant reikalui, galima patraukti į šoną.

12. Skveras-aikštė Taikos pr. su skulptūra „Neringa“, 1984, B. Aleknavičiaus nuotrauka
Square with the sculpture "Neringa" on Taikos Ave., 1984, photograph by B. Aleknavičius

tvės užstatymo vietoje. Taip senamiestis iš pietinės pusės buvo atskirtas nuo organiškai besivysčiusių Baltikalnės ir Butsargės priemiesčių [12 il.]. Dar keli netaisyklingos formos skverai atsirado įrengus erdves priešais visuomeninius pastatus (pavyzdžiui, Baltijos kino teatrą Žvejų g.), suformavus Taikos pr. – Komjaunimo g. sankryžos užstatymą⁴³.

43 Vieno skvero perimetras net buvo suformuotas iš gelžbetoninių segmentų, naudotų kaip garbės lenta.

Kurdoneras – tai dar vienas koncentruotos viešosios erdvės tipas⁴⁴. Jų sovietmečiu suformuota vos kelias. Tai erdvės priešais „Vaivos“ kino teatrą Montės g. (dab. Herkaus Manto; 1962), restoraną „Neptūnas“ Pergalės g.⁴⁵ (dab. Tiltų g.; archit. Petras Lapė, 1968), 1972 m. performuota erdvė Tarybinės armijos g. prie „Pamario“ viešbučio (dab. Šaulių g.; archit. A. G. Tiškus, skulpt. Ž. Jonuškaitė), 1986 m. baigtas formuoti skveras šalia buitinio kombinato H. Manto g.⁴⁶, 1987 m. sutvarkyta erdvė šalia Parodų rūmų Aukštojoje g. (archit. V. ir N. Zubovai).

Paminėtini ir naujai sutvarkyti Klaipėdos paveikslų galerijos (archit. Z. Rutkauskas, K. Miežinis, 1973) bei Laikrodžių muziejaus (1984) kiemai M. Gorkio gatvėje.

Pėsčiųjų pasažai, alėjos, bulvarai

Jei aikštes, skverus ir kurdonerus būtų galima priskirti prie *koncentruoto* viešųjų erdvių tipo, kur socialiniai santykiai sutelkti vienoje santykinai apibrėžtoje erdvėje (tiesioginio žmogiško kontakto traukos zonoje), tai pasažai, krantinės, bulvarai, alėjos priklausytų *išsklaidytų* viešųjų erdvių kategorijai. Tiriant lietuvišką miestų planavimo patirtį, reikėtų akcentuoti tai, kad išsklaidyto tipo viešosios erdvės architektus ir urbanistus domino kaip naujų visuomeninių centrų funkcijų stiprinimo priemonės. Tai ryšku tiek naujų miesto centrų, tiek

44 Pranc. *Cour d'honneur* – kiemas, suformuotas priešais svarbų visuomeninį pastatą, paprastai iš šonų apribotas to pastato fligelių arba įrėmintas kolonadomis.

45 Šioje vietoje prieš karą stovėjo Jokūbo bažnyčia. Per karą bažnyčia apgriauta. Baigta ardyti tik 7 deš. pradžioje. Restoranas pastatytas ignoruojant susiklosčiusią urbanistinę struktūrą. Erdvė priešais pastatą kurdoneru laikytina tik formaliai, nes trečioji kraštinė suformuota tik nepriklausomybės metais, taip pat pažeidžiant susiformavusią urbanistinę struktūrą.

46 Dėl politinių aplinkybių atsisakius paminklo prūsų sukilimo vadui Herkui Mantui, uostamiestyje atsirado jo dekoratyvinis akcentas.

13. Dangės upės parko pasažas, 1978, B. Aleknavičiaus nuotrauka

Passage in the Park of the River Dangė, 1978, photograph by B. Aleknavičius

periferinių gyvenamųjų rajonų visuomeninių centrų erdvinėje sąrangoje. Pirmą tokia erdvė tapo 1964 m. suplanuota Vaižganto g. Panevėžyje, kuri vėliau tapo miesto pėsčiųjų zona. Tais pačiais metais vyko naujo Vilniaus centro dešiniajame Neries krante konkursas, kur centro formantų turėjo tapti pėsčiųjų pasažas. Visas kompleksas baigtas realizuotas 1984 m. pastačius „Lietuvos“ viešbutį. Kaune 1970 m. Petras Janulis pasiūlė miesto centre įrengti vieną organizuojančią erdvę – Laisvės alėją, kurios idėja realizuota 1982 metais. Panašios iniciatyvos realizuotos Šiauliuose (archit.

14. M. Mažvydo alėja, 1973, B. Aleknavičiaus nuotrauka

M. Mažvydas Alley, 1973, photograph by B. Aleknavičius

V. Taujanskienė, V. Purnas, 1977), Marijampolėje (1978–1985) ir Alytuje (1982)⁴⁷.

Pėsčiųjų erdvių Klaipėdoje nėra gausu. Į sąrašą patenka pora krantinių, keletas alėjų ir du pasažai. Rengiant pirmąjį miesto generalinį planą projektuotos bulvarų tipo erdvės. Jos suplanuotos socrealistine maniera, neatsižvelgiant į vietos ypatumus, pagrindinį dėmesį teikiant atskirų miesto rajonų kompozicinių ašių išryškėjimui. Tokie projektai rengti erdvėms centriniame miesto parke prie Dangės upės, dešiniajame

47 Algimantas Miškinis, *Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis*, Vilnius: Mintis, 1991, p. 111–127.

jos krante, projektuojama Žvejybos rajone, Giruliuose. Realizuotas tik pirmas sumanymas.

Dešinioji Dangės krantinė erdvė išaugo iš naujai formuojamos Tarybų aikštės ir jungė įvairius darinius nuo elektrinės iki Šiaurinio rago. Planuojamu laikotarpiu ji netapo aktyvia urbanistine jungtimi (nebuvo nė vieno traukos polio jos galuose, nors vienas toks polius buvo suplanuotas – Šiauriniame rage norėta įrengti prieplauką, kas vėliau ir buvo padaryta). Ji funkcionavo veikiau kaip miesto parkas, virtęs svarbia, bet utilitarinio pobūdžio žaliaja erdve, jungiančia šiaurinę miesto dalį su senamiesčiu. Bulvaro idėja atsisakyta po 1964 m., tvarkant atidarytų Kultūros rūmų aplinką⁴⁸. Erdvė parko išvaizdą įgavo suaugus medžiams, o poilsinė jos funkcija buvo įtvirtinta 1977 m. atlikus rekonstrukciją ir tvarkymo darbus, kai buvo pasodinti gėlynai, įrengtas fontanas (archit. J. Kijauskienė) [13 il.]⁴⁹.

Respublikoje 7 deš. pradžioje pradėta kalbėti apie pėsčiųjų gatves miestų centruose. Klaipėdoje pirmą tokia erdvė tapo Rūpesčių (Rūpesnių, *Altensorgenstrasse*) ir Kiemų (*Hofstrasse*) gatvių išgriautus kvartalus perkirtusi Mažvydo alėja [14 il.]. 1967 m. pritarta Mažvydo alėjos rekonstrukcijos projektinei užduočiai, pradėti erdvinio kanalo tvarkymo darbai⁵⁰. Alėja sujungė buvusias miesto kapines (būsimą Skulptūrų parką) su išlikusiomis Krūmamiščių viešosiomis erdvėmis (Kuršių ir Jūros skverais). Kodėl buvo pasirinkta šiaurinė miesto dalis? Iki pat 1975 m. senamiesčio regeneracijos projekto nerasta realių būdų išspręsti transporto tranzito per senamiestį. Todėl tinkamiausia tam vieta – Pergalės g. (dab. Tiltų) – buvo atmesta ir pasirinkta komplikuota miesto dalis tarp geležinkelio ir Dangės upės urbanistinė struktūra. Komplikacijos daugiausia buvo susijusios su išlikusiu užstatymu ir netolygia posesijų struktūra, kurią bandyta koreguoti naujais tipiniais

48 *Tarybinė Klaipėda*, 1964 04 19, Nr. 94 (4994).

49 *Klaipėda*, sud. R. Macienė, p. 50.

50 Miesto užstatymo tarybos posėdžio protokolas, 1967 05 26, in: KLAJA, f. 538, ap. 1, b. 22, l. 25–26.

gyvenamųjų namų pastatais. Pagrindiniu Mažvydo alėjos formantu tapo gyvenamieji namai su bokšteliais Montės g., suprojektuoti 1951 metais. Alėjos techninis projektas nerastas (archit. G. Galdikienė), todėl galima remtis tik išlikusiomis nuotraukomis. Idėjos ir architektūros meniniu lygiu Mažvydo alėja neprilygo kitų Lietuvos miestų alėjoms.

Kitos uostamiesčio pėsčiųjų erdvės realizuotos „nulinio lygio“ urbanistinėje aplinkoje – naujuosiuose gyvenamuosiuose rajonuose. Trakto užuomazgų galima aptikti 1959 m. suprojektuotame III gyvenamojo rajono visuomeninio prekybos centro ir vaikų dailės mokyklos jungties erdvių komplekse. Skersinio ryšio idėja realizuota 1967 m. IV gyvenamojo rajono projekte. Trasuotė buvo įreminama dviejų visuomeninių prekybos centrų ir tęsėsi net 1100 metrų. Kartu tai ryški masyvaus gyvenamojo rajono kompozicinė ašis, atliekanti kasdienio poilsio ir organizuojančių socialinių ryšių funkciją. Realiai šioje vietovėje, tik šiauriau ir įstrižiau, buvo senasis traktas, iš senosios Lypkių dvarvietės per Naujadvarį vedęs į Smeltę⁵¹. Šią jungtį dar žymi keletas senų liepų šalia Pempininkų visuomeninio centro. V gyvenamajame rajone pėsčiųjų zona veda gilyn į rajono vidų iki artimiausios (Gedminų) gatvės. Pėsčiųjų pasaže panaudoti originalūs liaudies ūkio pasiekimus demonstravę reklaminiai stendai, skulptoriaus A. Boso suprojektuotas fontanas.

Prie pėstiesiems skirtų erdvių galima priskirti ir pasažus. Klaipėdoje sovietmečiu senamiestyje buvo suformuotos net dvi tokios erdvės. Pirmasis pasažas Pergalės g. 26, 26a (dab. Tiltų; archit. S. Manomaitis, V. Guogis) sukurtas 1980 m., sutvarkius vidines vienos senamiesčio kvartalo posesijos erdves ir jose įrengus mažas specializuotas buitinio aptarnavimo parduotuves [15 il.].⁵² Pasažas rekonstruotas 2006 m. Kitas buvo įrengtas kūrybinių organizacijų poreikiams

51 Nors panašiai elgtasi ir III gyv. rajone, kai į takų sistemą bandyta įjungti senąjį vieškelį iš Smeltės į Rumpiškes.

52 Pastatų komplekso Pergalės 26, 26a (prekybinis pasažas) projektas saugomas UAB „Andrijauskas ir partneriai“ archyve.

15. Frydricho pasažas, nežinomo autoriaus nuotrauka

Friedrich Passageway, photographer unknown

Daržų g. 10, Žaibo g. 7 ir Amatų g. 4 kvartalo kieme⁵³. Pasažas suformuotas 1980–1987 metais.

Dar vienas viešųjų erdvių tipas – krantinės. Viešųjų Dangės ir Kuršių marių krantinių tvarkymas buvo numatytas dar 1957 m. generalinio plano korektūroje⁵⁴. Realiai šie darbai prasidėjo 6 deš. pabaigoje ir ap-

53 Riešutas R., „Parodų paviljonų kompleksas“, in: *Tarybinė Klaipėda*, Nr. 21 (9810), 1980 01 25; Klaipėdos parodų paviljonai ir Klaipėdos kūrybinių darbuotojų namų kompleksas, arch. Gedrius Svirskis, 1980. LCVA, fotodokumentų skyrius, 10869 ir 10889.

54 K. Černiauskas, „Klaipėdos miesto rytojus“, in: *Liaudies ūkis*, 1960, Nr. 11, p. 337.

16. Rekonstruojamas šiaurinis Dangės ragas, 1966, B. Aleknavičiaus nuotrauka

Northern horn of the River Dangė under reconstruction, 1966, photograph by B. Aleknavičius

ėmė atskirų objektų (kultūros rūmų, perkėlos stoties) statybą bei stambesnių erdviųjų kompleksų architektūrinę pertvarką [16 il.]. Nors dešiniąją upės krantinę planuota tvarkyti nuo 1962 m., ši viešoji erdvė labiau apčiuopiamą pavidalą įgijo tik 1977 m. parengus Dangės parko projektą. Kairioji pradėta tvarkyti 1971 m., kai miesto vykdomasis komitetas davė leidimą barkentinai „Meridianas“ švartuotis tarp buvusio Biržos tilto ir konditerijos fabriko teritorijos⁵⁵. 1972 m. prie

55 KLAA, f. 538, ap. 1, b. 37, l. 13.

krantinės atsirado ir plaukiojanti platforma, kurioje veikė restoranas „Regata“ (nuskendo 1993 m. uragano metu). 1972 m. pritarta kairiosios Dangės upės krantinės išplanavimo projektui (archit. J. Kašauskaitė, S. Manomaitis)⁵⁶. Krantinė baigta formuoti 1984 m.

Kuršių marių krantines taip pat buvo bandoma pritaikyti minimaliems miestiečių ir uosto poreikiams: 1971 m. atliktas Kuršių nerijos krantinių rekonstrukcijos Smiltynėje techninis projektas, kuriame numatyta restauruoti Neringos forto akvatorijos šlaitus, pasieniečių prieplauką pritaikyti vandens transporto sustojimui ir parkavimui. Numatytas praėjimas nuo automobilių aikštelės į pietus iki jachtklubo, suprojektuotas apšvietimas⁵⁷. 2,5 km ilgio krantinių ruožas nebuvo baigtas, nors atskiri jo fragmentai funkcionavo nuo jachtklubo iki laivų ekspozicijos⁵⁸ ir Jūrų muziejaus-akvariumo. 1977 m. Melnragėje buvo įrengta laikinoji poilsio zona su pėsčiųjų prieiga prie Šiaurinio molo⁵⁹. Panašiu metu sutvarkytos ir kitos miesto prieigos prie jūros Smiltynėje, Melnragėje II ir Giruliuose. Sutvarkymai, tiesa, utilitarūs – asfaltuotas kelias, primityvūs suoliukai su šiukšliadėžėmis, kioskai ledams ir vaisvandeniams, gelbėjimo stotys, pavėsinės. Planuota tvarkyti prieigas prie Dangės upės Tauralaukyje⁶⁰.

II. MAŽOSIOS URBANISTINĖS FORMOS

Įvairius paminklus ir skulptūrinius akcentus galima vertinti kaip mažosios architektūros objektus ir tyrinėti iš lokaliai perspektyvos. Tačiau jie svarbūs ir kaip urbanistinių viešųjų erdvių formantai arba mažosios urbanistinės formos. Klaipėdos atveju reikėtų išskirti

56 KLAA, f. 538, ap. 1, b. 39, l. 14–15, 18.

57 KLAA, f. 538, ap. 1, b. 35, l. 19.

58 1978 09 04 miesto architektūrinėje taryboje svarstytas laivų ekspozicijos projektas Smiltynėje (archit. G. Lukavičienė). Pateikti du variantai – pamiškėje ir krantinėje. Nutarta išsiaiškinti laivų eksponavimo vandenyje galimybes; KLAA, f. 538, ap. 1, b. 68, l. 14.

59 KLAA, f. 538, ap. 1, b. 64, p. 34.

60 Klaipėdos miesto kompleksinė želdynų sistemos schema (vyr. archit. J. Mureika), Klaipėda, MSPI, 1984.

dvejopą jų paskirtį. Pirma, monumentai ir skulptūriniai akcentai naudoti ideologiniais tikslais. Antra, jie savo menine-estetine raiška tarnavo ir kaip viešosios erdvės humanizavimo priemonė. Ne kartą vietiniai architektai vietinėje ir respublikinėje spaudoje rašė, kad skulptūriniai akcentai, architektūrinės detalės turi pasižymėti klaipėdietiškais, regioniniais bruožais. Kitaip sakant, jie buvo aktyviai kuriami ir naudojami vietos tapatumui įtvirtinti. Kalbėdami apie monumentus ir mažuosius akcentus šią skirtį ir išlaikysime.

Monumentai kaip ideologinės platformos poliai

Pirmąją ideologinės platformos atrama tapo Pergalės paminklas Lenino aikštėje, kuris atidengtas 1945 05 27 pagal kariškių projektą⁶¹. Jis statytas iš nekokybiškų statybinių medžiagų ir menine verte nusileido analogiškiems paminklams kituose miestuose. Todėl dar 1967 m. lapkričio 28 d. LTSR Ministrų tarybos nutarimu Nr. 506 nuspręsta iki 1975 m. jį rekonstruoti. Tam pasitarnavo ir ideologinis chaosas: Pergalės paminklas buvo pastatytas Lenino aikštėje, o Lenino paminklas stovėjo aikštėje prie stoties. Perplanuojant pastarąją aikštę paminklas nukeltas (jo perkėlimui į Lenino aikštę pasipriešino Kultūros ministerija – dėl prasto skulptūros meninio lygio⁶²). Todėl nutarta sukurti naują Lenino paminklą ir tik tada jį perkelti į Lenino aikštę, o Pergalės paminklą perprojektuoti ir statyti „broliškose tarybinių karių kapinėse“⁶³. Surengus jam architektūrinį konkursą, pasipriešino karo veteranai, ir paminklas liko stovėti savo vietoje⁶⁴. Šiam konkursui darbą pateikė ir vienas iškiliausių klaipėdietiškos architektūros šalininkų A. G. Tiškus, aikštei sukūręs neutralios semantikos ir abstrakčių formų architektū-

rinę kompoziciją „Ažuolas“⁶⁵. Aikštė pervadinta 1990 metais (I. Kanto). Lietuvinkų aikštė ji tapo 1997 m. atidengus paminklą M. Mažvydui⁶⁶.

Tiek Pergalės aikštė, tiek K. Donelaičio aikštė Klaipėdoje pokariu buvo tapusios masinėmis kapavietėmis⁶⁷. Todėl vykdomoji valdžia nuolat ieškojo įvairių šių erdvių įprasminimo elementų. 1947 m. gegužės 27 d. vykdomasis komitetas išleido nutarimą dėl paminklo už Klaipėdos išvadavimą kritusiems kariams statybos⁶⁸. Toks paminklas iškilo 1949 m. miesto parke įkurtose karių kapinėse⁶⁹. Šį monumentą pakeitė 1975 m. greta pastatytas architekto P. Šadausko ir skulptoriaus J. Vertulio sukurtas originalus paminklas sovietiniams kariams⁷⁰. Kompleksą papildė R. Dauginčio skurta trijų karių kompozicinė grupė, išlieta VLRĮ liejykų, kuri atidengta 1980 m. lapkričio 6 d.⁷¹. Visą šį konglomeratą papildė sovietmečiu tradicine laikyta amžinosios ugnies žvaigždė.

Kitas monumentas 1955 m. atsirado Tarybų aikštėje. Ant postamento iškelta trijų skirtingoms rasėms priklausančių metalinių figūrų skulptūra⁷². Skulptūra vėliau perkelta į Pionierių namų kiemelį (dab. Laikrodžių muziejus). Monumentaliosios skulptūros sričiai giminingas akcentas Alksnynėje pastatytas 1967 m. (Tarybų valdžios 50-mečio išvakarėse). Prie šio 30 tonų svorio akmens, iškelto iš marių dugno, su iškalto bareljefu (skulpt. J. Vertulis, archit. P. Šadauskas, 1967) fotografuodavosi įvairios partinės miesto svečių delegacijos⁷³.

Prie ideologinio turinio monumentaliųjų abstrakčių reikėtų priskirti ir skulptūras sovietinio režimo

61 Vasilijus Safronovas, *op. cit.*, p. 224–226.

62 1968 12 08 kultūros ministro Liongino Šepečio raštas.

63 KLAA, f. 538, ap. 1, b. 25, l. 7–8.

64 Laikraščiu *Tarybinė Klaipėda* karo veteranai atsuntė pasipiktinimą dėl konkurso Pergalės aikštės paminklui rezultatų: „Nes futuristinė išraiška yra svetima tarybinės liaudies skoniui“. Žr. KLAA, f. 538, ap. 1, b. 37, l. 2.

65 *Architektas Alfredas Gytis Tiškus. Laužta prasmės linija*, sud. V. Lumbis, D. Raišutis, Klaipėda: LASKAO, 2009, p. 62–63.

66 Lietuvinkų aikštės ir paminklo M. Mažvydui Klaipėdoje autorius – archit. V. Mazurkevičius, skulptorius R. Midvikis. Žr. *Archiforma*, 1997/4, p. 61.

67 Vasilijus Safronovas, *op. cit.*, p. 224.

68 KAA, f. 104, ap. 1, b. 11, l. 243.

69 Vasilijus Safronovas, *op. cit.*, p. 225, 251.

70 Pranas Martinkus, *op. cit.*, p. 87; Venantas Butkus, *Klaipėda*, Vilnius: Mintis, 1980, p. 67.

71 *Lietuvos jūreivis*, 1980 11 13–19, Nr. 45 (123).

72 *Tarybinė Klaipėda*, 1957 08 11, Nr. 158 (3063).

73 *Tarybinė Klaipėda*, 1967 01 28, Nr. 24 (5849).

personalijoms. Tuo metu Klaipėdoje į urbanistinį diskursą buvo įvesdintos trys naujos istorinės asmenybės: V. Leninas, J. Stalinas ir M. Gorkis. Urbanistinėse erdvėse labiausiai viešinta TSRS generalinio sekretoriaus persona. Viešosiose miesto erdvėse pokario Klaipėdoje minimi net 6 skulptūriniai akcentai. 1951 m. įrengtame skvere prie Dangės upės pastatyta pirmoji Stalino monumentinė statula – turbūt sąmoningai atitraukta į antrąjį planą už azūrinio skelbimų lentos portalo⁷⁴. Kitas biustas⁷⁵ 1952 m. (prieš pat XIX partijos suvažiavimą) pastatytas Smeltėje, Nemuno g. skvere priešais žuvies kombinatą. Skulptūra išardyta 1958 m., o biustas perduotas kino teatrui „Aurora“⁷⁶. Sodelyje ties celiuliozės fabriku ant 2 m aukščio postamento stovėjo cementinio Stalino statula, kuri demontuota po N. Chruščiovo kalbos XX TSKP suvažiavime⁷⁷. Ketvirtas paminklas buvo įrengtas skvere prie Jūreivystės mokyklos M. Melnikaitės g. (dab. I. Kanto g.), penktasis – Giruliuose. Dar vienas paminklas buvo skulptūrinėje kompozicijoje su M. Gorkiu priešais įėjimą į buvusį Mokytojų institutą.

1951 m. aikštėje priešais senąją geležinkelio stotį pastatytas pirmasis paminklas V. Leninui, išstovėjęs, regis, iki 1974 m. – tai yra iki antrojo monumento centrinėje aikštėje pastatymo⁷⁸. Dar vienas paminklas Leninui stovėjo prie „Trinčių“ fabriko Bangų g.⁷⁹. Pagrindinis paminklas (tiksliau, jo kopija – skulpt. G. Jokūbonis) pastatytas buvusioje Tarybų aikštėje 1976 m. lapkričio 4 d. Aikštė pervadinta ir įrengta pagal architekto V. E. Čekanausko projektą⁸⁰.

Nemažai dėmesio susilaukė M. Gorkis – J. Stalino bendražygis ir žymus TSRS rašytojas bei ideologas.

Paminklas rašytojui buvo pastatytas Liepų g. pradžioje 1952 m., minint „reikšmingą sukaktį“⁸¹. Įdomu tai, kad savo masteliu ir kompozicija ši skulptūra išsiskyrė Montės gatvės išklotinėje ir dominavo Stalino skulptūros atžvilgiu. Šio dueto akmeninė versija dar pozavo ir prie įėjimo į mokytojų institutą (dab. Klaipėdos universiteto Menų fakultetas) Donelaičio g.⁸². Stalino ir Gorkio paminklai nukelti 1958 m. rugsėjį. Tuo pačiu metu demontuoti ir Stalino paminklai prie Jūreivystės mokyklos bei CPK⁸³. 1962 m. miesto architektūros taryboje svarstytas laikinos M. Gorkio paminklo vietos parinkimas. Siūlyta statyti jį 2-osios vid. mokyklos teritorijoje arba prie M. Gorkio g. (dab. Liepų g.) tuometiniame Tekstilinkų parke komponuojant jį ant vartų ašies už fontano. Nors paminklui parinkta antroji vieta (dab. Skulptūrų parko prieigose), pats sumanymas nerealizuotas⁸⁴.

Visų šių skulptūrų ir svarbių urbanistinių viešųjų erdvių akcentų likimas skirtingas. Iš jų epochą šiandien ženklina tik monumentas su kalaviju ir skulptūrine grupe kariams išvaduotojams (archit. P. Šadauskas, skulpt. J. Vertulis, 1975)⁸⁵. Gelžbetoninės ir metalinės skulptūros iš miesto pašalintos įvairiu laiku. Dramatiškiausi Klaipėdos viešųjų erdvių transformacijos epizodai susiję su Nepriklausomybės atkūrimu. 1990 m. rugpjūčio 20 d. miesto tarybos prezidiumas priėmė sprendimą Nr. 19 „Dėl paminklų Lenino ir Pergalės aikštėse“ nukėlimo⁸⁶. Po šio sprendimo TSRS Baltijos laivyno vado įsakymu Klaipėdos įgulos viršininkas paminklų apsaugai pasiuntė šarvuočius⁸⁷.

74 *Tarybinė Klaipėda*, 1951 07 29, 137 (170), p. 3.

75 *Tarybinė Klaipėda*, 1952 10 21, Nr. 212 (491); 1952 10 05–14.

76 KAA, f. 104, ap. 1, b. 305, l. 237–238.

77 Vygandas Vareikis, *Klaipėda XX amžiuje*, Klaipėda: Menininkų namai, 1993, p. 62.

78 Nastazija Kairiūkštytė, *Klaipėdos pramonė ir darbininkai 1945–1960 metais*, Vilnius: Mokslas, 1987, p. 141; *Tarybinė Klaipėda*, 1952 01 21; *Tarybinė Klaipėda*, 1974 01 20, Nr. 17 (7984).

79 Vasilijus Safronovas, *op. cit.*, p. 212.

80 Pranas Martinkus, *op. cit.*, p. 73.

81 *Tarybinė Klaipėda*, 1952 09 28, Nr. 194 (473).

82 Vasilijus Safronovas, *op. cit.*, p. 212.

83 Gražina Juodytė, *Klaipėdos akvarelės III*, Klaipėda: Vakarų ekspresas, 2012, p. 107.

84 KLAA, f. 538, ap. 1, b. 9, l. 8.

85 Komplekse nebeliko tik „amžinosios ugnies“.

86 *Tarybinė Klaipėda*, 1990 08 21, Nr. 184 (12973).

87 1990 09 25 Klaipėdos garnizono viršininko I. Černycho įsakymu Nr. 20 Pergalės ir Lenino aikštėse oficialiai įkurti sargybos postai; *Tarybinė Klaipėda*, 1990 10 06, Nr. 222 (13011).

Kita skulptūrinių akcentų grupė priskirtina lituanizuotos tapatybės ženklams, kuriais bandyta aktualizuoti Lietuvos, Mažosios Lietuvos ir Prūsijos kultūrinę atmintį. Nors jų legitimavimo instrumentarijus buvo analogiškas, dabar iš archyvų ištraukiami dokumentai liudija 6 deš. pabaigoje suaktyvėjusią konkurenciją tarp sovietizuoto ir lituanizuoto vietos tapatumo tvirtinimo. Sovietmečiu uostamiesčio urbanistinėje erdvėje buvo ieškoma įvairių būdų legalizuoti ir lituanizuotą kultūrinį kodą.

Svarbiais tokio kodo segmentais turėjo tapti „darbo liaudžiai“ priimtinių krašto veikėjų vardai. Herkus Mantas, M. Mažvydas, K. Donelaitis – tai urbanistiniame Klaipėdos kraštovaizdyje ėmusios dominuoti vietinės kilmės kultūrinės reprezentacijos.

Nors miesto toponimikoje vieną svarbiausių vietų užima prūsų sukilimo vado vardas, centrine vietine figūra tapo žinomiausios lietuviškos poemos autorius⁸⁸. Pirmieji darbai buvo atlikti dar prieškariniu – iš pradžių 1925 m. K. Donelaičio vardu pavadinta gatvė (1938 m. pavadinimas perkeltas į Smeltėse statomą lietuvių darbininkų kvartalą). Vėliau, jau sovietmečiu, lietuvių literatūros klasiko vardu pavadinta mokykla, kur 1972 m. balandį buvo atidengtas skulptoriaus P. Deltuvos sukurtas Donelaičio biustas. Motyvuojant šiuo faktu pavyko įtikinti respublikinės valdžios atstovus, kad ir mieste reikalingas toks akcentas. 1973 m. priimtas nutarimas dėl K. Donelaičio skulptūrinės kompozicijos pastatymo aikštės viduryje⁸⁹. Dar tais pačiais metais, gruodžio mėnesį K. Donelaičio aikštėje atidengtas skulptoriaus P. Deltuvos iš raudono granito iškaltas rašytojo biustas (archit.

P. Šadauskas)⁹⁰. Tuo tarpu centrinės valdžios įtikinti Herkaus Manto skulptūros aktualumu nepavyko. Inicatyva realizuota tik 1986 m., skulptūrinį Herkaus Manto akcentą (skulpt. V. Mačiuika) įkomponavus kurdonere šalia atnaujinto buities rūmų pastato H. Manto gatvėje⁹¹.

Viešosios erdvės įamžinimas skulptūra M. Mažvydui taip pat buvo suplanuotas sovietmečiu. Pradžią pirmosios lietuviškos knygos autoriui davė 7 dešimtmečio pradžioje per išgriautus Rūpesčių ir Kiemų gatvių kvartalus nutiesta M. Mažvydo gatvė, 1967 m. paversta alėja. Po poros dešimtmečių skulptūros vietos parinkimo diskusijose architektai siūlė Teatro aikštę ir Ferdinando skverą (Jūros aikštę)⁹². Šis paminklas, kaip ir kiti trys („Tautų draugystei“ naujojo miesto centro aikštėje, I. Simonaitytei ir knygnešiui), buvo įtraukti į 1988 m. paminklų ir monumentų sukūrimo perspektyvinį planą⁹³.

Visų šių iniciatyvų pradžia mus perkelia į XX a. 6 dešimtmetį. 1957 m. balandžio 26 d. sprendimu miesto vykdomasis komitetas prašo Ministrų tarybos leisti pastatyti Donelaičio aikštėje Donelaičio paminklą, J. Janonio gatvėje – poeto skulptūrą, Tarybų aikštėje (skverre prie Dangės) – žvejo figūrą⁹⁴. 1958 m. birželio 6 d. sprendimu vykdomasis komitetas kreipėsi į LKP CK tarybą su prašymu leisti Lenino paminklą statyti Lenino a., Donelaičio paminklą – Donelaičio a., J. Janonio paminklą – Teatro a., Herkaus Montės skulptūrą ant esamo pjedestalo – dešiniajame upės krante, o į Kultūros ministeriją – skirti lėšų išvardytų modelių sudarymui ir paminklų statybai⁹⁵. Pirmieji du prašymai buvo patenkinti. Tiesa, skveras priešais buvusią rotušę 1971 m. pasipuošė miesto žvejybos organizacijų užsakymu sukurta K. Kisielio skulptūra „Žvejys“ (archit. P. Ša-

88 K. Duonelaičio gatvė atsirado Klaipėdoje 1925 m. Enriko Montės (abu vardai rašomi pagal tuometinę rašybą) garbei centrinei miesto gatvei Montės vardas suteiktas 1934 m. Žr. Vasilijus Safronovas, *op. cit.*, p. 154–163.

89 KLAA, f. 538, ap. 1, b. 45, l. 25; KLAA, f. 538, ap. 1, b. 44, l. 6.

90 *Tarybinė Klaipėda*, 1973 12 30, Nr. 305 (7967).

91 Vasilijus Safronovas, *op. cit.*, p. 286–288.

92 *Tarybinė Klaipėda*, 1989 05 25, Nr. 120 (12609).

93 Vasilijus Safronovas, *op. cit.*, p. 289.

94 KAA, f. 104, ap. 1, b. 281, l. 211.

95 KAA, f. 104, ap. 1, b. 305, l. 237–238.

dauskas)⁹⁶. Skulptūros istorija pakankamai sudėtinga: ji sukurta 1958 m. ir nulieta tuometiniame Leningrade. 30 m aukščio skulptūrinė kompozicija, imituojanti bangą, turėjo atsirasti Dangės žiočių skvere. Jos pastatymui buvo pritarta 1961 m., o tai atlikti pavestas LTSR dailės fondui⁹⁷. Šio nerealizuoto sumanymo autorius – mažai žinomas architektas Donatas Daukša. Kad būtų išrinktas geriausias projektas, paminklui pastatyti buvo surengtas konkursas, kuris tęsėsi iki pat 1965 metų⁹⁸. Paskutinį architektūrinį skulptūros sprendimą parengė miesto vyr. dailininkas P. Šadauskas.

Bandymų Klaipėdos urbanistinei aplinkai suteikti daugiau lituanizuoto tapatumo tvirtinimo formų būta ir daugiau. 1971 m. kultūros ministro pirmasis pavaduotojas V. Jakelaitis miesto vykdomojo komiteto pirmininkui A. Žaliui pateikė keletą siūlymų: pagreitininti paminklo Klaipėdos prijungimui prie Lietuvos atminti galutinį restauracijos darbų projekto aptarimą; pastatyti antkapį ant rašytojo J. Žiliaus-Jonilos kapo; atstatyti paminklą L. Stulpinui ir aptverti kapinaites Smiltynėje⁹⁹. Vienos pastangos turėjo aiškesnį turinį (1972 m. architekto P. Lapės siūlymas pilies vietą Bandomosios laivų remonto įmonės teritorijoje akcentuoti paminklu¹⁰⁰ ar 1977 m. sudarytas respublikos uostamiesčio paminklų ir monumentų statybos planas, kur įtrauktas jau minėtas M. Mažvydo paminklas ir biustai Viliui Storostai – Vydūnui bei kompozitoriui Stasiui Šimkui¹⁰¹), kitoms iniciatyvoms tik buvo ruošiamas vieta (1979 m. miesto Statybos ir architektūros valdybos raštai dėl Kuršių aikštės dekoratyvinės skulptūros¹⁰² bei Kultūros ir sporto parko dekoratyvinės-skulptūrinės grupės¹⁰³).

96 Pranas Martinkus, *op. cit.*, p. 74; *Klaipėda*, sud. R. Macienė, il. 48.

97 KLAA, f. 538, ap. 1, b. 7, l. 15; KLAA, f. 538, ap. 1, b. 16, l. 12, 14.

98 *Tarybinė Klaipėda*, 1971 07 13, Nr. 162 (7210); KAA, f. 104, ap. 1, b. 548, l. 199.

99 KLAA, f. 538, ap. 1, b. 37, l. 24.

100 KLAA, f. 538, ap. 1, b. 39, l. 18.

101 KLAA, f. 538, ap. 1, b. 64, l. 5.

102 KLAA, f. 538, ap. 1, b. 79, l. 19, 28.

103 KLAA, f. 538, ap. 1, b. 79, l. 83.

Perforuota neutralioji zona: skulptūriniai akcentai ir mažoji architektūra

Jei paminklų istorinėms figūroms ir monumentų kolektyvinės atminties perforacijoms statymo iniciatyvos paprastai turėdavo tvirtą vykdomosios valdžios palaikymą, tai skulptūrinių akcentų ir mažosios architektūros formų atsiradimą viešosiose erdvėse inspiravo ir tam tikra architektūrinė branda. Ši Klaipėdos urbanistikos puslapij galima laikyti įrodymu, kad nuo 7 deš. pradžios mieste pradėtos demonstruoti sėkmingos kolektyvinės architektų veiklos pastangos. Ir pramonės įmonės, ir aukščiausi valdymo organai, ir projektuotojai nuosekliai plėtojo naująjį urbanistikos instrumentarijų, viešosios erdvės tarpus užpildydami originaliais meninės kūrybos sumanymais. Vienais įdomesnių reikėtų laikyti architekto A. G. Tiškaus skulptūrinius akcentus: Baltijos ir Taikos prospektų žiedinės sankryžos šviestuvus (1973)¹⁰⁴ [17 il.], Pempininkų visuomeninio prekybos centro fontaną su vėtrungėmis (1975)¹⁰⁵ [18 il.], dabar jau nuardyta E. Malinausko pano III gyvenamojo rajono visuomeniniame prekybos centre Taikos pr. (1972). Nors į tiriamąjį laikotarpį patenka ir 1989 m. lapkričio 18 d. atidengta „Taravos Anikės“ skulptūra Teatro aikštėje¹⁰⁶, ji greičiau laikytina kito istorinio etapo įvykiu nei sovietmečio urbanistiką charakterizuojančiu artefaktu.

Prie mažiau reikšmingų sovietmečio Klaipėdos urbanistikai objektų reikėtų paminėti vietinės reikšmės viešųjų erdvių akcentus. Tai Z. Jonuškaitės dekoratyvinė skulptūra prie „Pamario“ viešbučio (1972)¹⁰⁷; V. Skirgailaitės ir D. Jefremovo skulptūra III gyvenamojo rajono visuomeninio centro aikštėje (1972); skulptūra „Žemaitijos“ kino teatro kiemelyje (skulpt. V. Skirgailaitė ir D. Jefremovas, 1975); skulptūra „Ave Vita“ prie

104 *Klaipėda*, sud. R. Macienė, p. 80.

105 KLAA, f. 538, ap. 1, b. 53, l. 13; *Klaipėda*, sud. R. Macienė, p. 76.

106 *Tarybinė Klaipėda*, 1989 11 21, Nr. 266 (12755).

107 *Klaipėda*, sud. R. Macienė, p. 66.

17. Taikos-Baltijos pr. žiedo skulptūriniai akcentai, 1975, B. Aleknavičiaus nuotrauka

Sculptural details of Taikos-Baltijos Ave. traffic circle, 1975, photograph by B. Aleknavičius

miesto ligoninės (skulpt. J. Vertulis, archit. J. Baltrėnas ir A. Inkratienė, 1976); skulptūrinė kompozicija „Bėgikai“ prie Lengvosios atletikos maniežo (demončiuota; skulpt. R. Midvikis, archit. V. Mazurkevičius, J. Liatukas, 1976)¹⁰⁸; 1974 m. skvere prie „Meridiano“ įkomponuota P. Balčiaus dekoratyvinė skulptūra „Laivelis“¹⁰⁹; skulptūra Mažvydo alėjoje prie vaikų kavinės „Du gaideliai“ (1974; neišliko)¹¹⁰; skulptūra „Rytas“ prie viešbučio „Smilynė“ (skulpt. A. Bosas); 1986 m. įrengtas senamiesčio skvero „Katinas“ (skulpt. S. Midvikis)¹¹¹.

Dar viena urbanistinių akcentų grupė – fontanai. Tai bene ryškiausiai socialistinio miesto progresą atspindėję įrenginiai, populiarinti iliustruotuose to meto leidiniuose. Fontanai ir vandens baseinai greta želdynų projektuoti miesto centre, svarbiausiuose visuomeninių prekybos centrų erdvėse, prie stambių pramonės įmonių. Reikėtų paminėti penkis fontanus,

108 KLAA, f. 538, ap. 1, b. 47, l. 14.

109 Audrius Zavadskis, *Klaipėda*, Vilnius: Mintis, 1986, il. 77.

110 *Tarybinė Klaipėda*, 1974 09 10, Nr. 212 (8179).

111 *Klaipėda*, sud. R. Macienė, p. 14.

18. III gyvenamojo rajono visuomeninio-prekybinio centro viešoji erdvė ir skulptūrinis akcentas, 1976, B. Aleknavičiaus nuotrauka

Public space of the commercial community centre of the 3rd residential district and a sculptural detail, 1976, photograph by B. Aleknavičius

įrengtus skirtingu laiku abiejose Dangės krantinės pusėse: senąją šalia tilto (1952–1970), „Žvejo“ skulptūros (1971), Dangės parko (1977), Teatro skvero (dab. Karlskronos, 1982), fontaną šalia „Meridiano“ (1984). Miesto centre dar buvo įrengta keletas mažesnių tekančio vandens objektų (skvere prie Santuokų rūmų, pėsčiųjų erdvėje priešais Komunalinio ūkio projektavimo institutą). Sudėtingesni fontanai ir baseinai įrengti naujuosiuose rajonuose: III gyvenamojo rajono visuomeninio prekybos centro aikštėje (1972), šalia „Vėtrungės“ viešbučio (1979), „Pempininkų“ (1975 m.), „Debreceno“ (skulptorius A. Bosas, 1978) ir „Neringos“ (1972) visuomeninių prekybos centrų prieigose. Savo vandens objektus turėjo ir kai kurios Klaipėdos įmonės: pieno kombinatas Šilutės pl., Bandomoji laivų remonto įmonė, Baltijos laivų statykla.

Didžioji dalis šių uostamiesčio viešosios erdvės akcentų buvo sukurta tiesiogiai dalyvaujant miesto apipavidalinimo įmonėms, iš kurių svarbiausia buvo dailės kombinatas. Prie viešųjų erdvių projektavimo

daug prisidėjo specialistai ir projektuotojų kolektyvai iš MSPI, Komunalinio ūkio projektavimo bei Paminklų konservavimo institutų Klaipėdos skyrių. Mažosios urbanistinės formos buvo įrenginėjamos planingai, vadovaujantis generaliniu miesto planu, įmonių, gamyklų ir fabrikų bei kombinatų išplanavimo schemomis ir atskirų objektų projektais.

IŠVADOS

Miestų viešųjų erdvių tipologijos klausimai sudėtingi, nes betarpiškai susiję su konkrečiomis miestų planavimo ir urbanistinio projektavimo praktikomis. Kartu tai ir kolektyvinių erdvių bei vizualinių įgūdžių padarinys, nulemtas tam tikrų kultūrinių tradicijų. Nagrinėjant lietuvišką sovietmečio patirtį, tenka kvestionuoti ir pačią viešumo sampratą. Kartu tenka atsižvelgti į urbanistinės struktūros formavimosi ypatumus, didžiąją dalimi nulėmusius ir modernųjį urbanistinių viešųjų erdvių diskursą.

Remiantis Klaipėdos viešųjų erdvių literatūros apžvalga ir urbanistinės struktūros vertinimo metodika, išskirti du urbanistinės struktūros paternai – užstatytos ir neužstatytos erdvės. Pastarasis išskaidytas į viešųjų erdvių konsteliacijas (koncentruoto ir išsklaidyto tipo) ir mažąsias urbanistines formas.

Svarbiausią erdvių paterno masyvą sudaro koncentruoto tipo viešosios erdvės – aikštės, skverai, kiemai ir kurdonerai. Šių elementų svarbą urbanistinei struktūrai lėmė ne forma ar funkcija, bet ideologinio pobūdžio turinys, atsispindėjęs viešųjų erdvių monumetuose ir toponimikoje. Išsklaidyto tipo erdvės sudaro masyviausią sovietmečiu planuotų ir pertvarkytų viešųjų erdvių dalį. Tiesa, didžioji jų dalis – nesuformuotos, atsitiktinės erdvės. Tai rodo, kad architektūrinėje praktikoje stokota supratimo apie erdvių formas ir jų tipus, nesiskaityta su urbanistinės struktūros logika, posesijine struktūra, ignoruotos raudonosios linijos.

Mažosios architektūros formos Lietuvoje paprastai tiriamos kaip autonomiški skulptūriniai-plastiniai ak-

centai. Tačiau Klaipėdos atveju jie nagrinėtini kaip viešųjų erdvių perforacija (komunikacinių „kiaurymių“ tinklas) ir urbanistinė ženklų sistema. Ši sistema pradėjo formotis 7 deš. pradžioje ir prisidėjo prie klaidiško architektūros stiliaus formavimo. Kartu tai liudijo apie kūrybinį miesto potencialą ir visuomenės brandą, unikalią to laikmečio respublikos urbanistinėje praktikoje.

Gauta 2014 11 05

ŠALTINIAI

Kauno apskrities archyvas (KAA)
Klaipėdos apskrities archyvas (KLAA)
Klaipėdos apskrities viešoji I. Simonaitytė biblioteka
Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA)
Raudonasis Švyturys
Tarybinė Klaipėda
Vilniaus apskrities archyvas (VAA)

LITERATŪRA

Architektas Alfredas Gytis Tiškus. Laužta prasmės linija, sud. V. Lumbis, D. Raišutis, Klaipėda: LASKAO, 2009.
Architektūros paminklai, Vilnius, 1982, t. 7.
Butkus Tomas S., *Miestas kaip įvykis. Urbanistinė kultūrinių funkcijų studija*, Kaunas: Kitos knygos.
Cibas Albertas, „Klaipėdos miesto centro rekonstrukcija“, in: *Tiesa*, 1946 06 21.
Coreil-Allen Graham, *The Typology of New Public Sites (A field guide to invisible public space)*, Maryland Institute College of Art's, 2010.
Černiauskas Kostas, „Klaipėdos miesto rytojūs“, in: *Liaudies ūkis*, 1960, Nr. 11, p. 337.
Demereckas Kęstutis, Adomavičius Romas, Starodubcevas Laimonis, *Baltijos laivų statykla*, Klaipėda, 2002.
Drėmaitė Marija, Petrulis Vaidas, Tutlytė Jūratė, *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*, Vilnius: VDA leidykla, 2012.
Juodytė Gražina, *Klaipėdos akvarelės III*, Klaipėda: Vakarų ekspresas, 2012.
Jurkštas Vytautas, „Naujosios ir senosios architektūros kompoziciniai ryšiai Klaipėdos Teatro aikštėje“, in: *Statyba ir architektūra*, 1974, p. 5–9.
Kairiūkštytė Nastazija, *Klaipėdos pramonė ir darbininkai 1945–1960 metais*, Vilnius: Mokslas, 1987.
Kaminskas Vytautas Romualdas, „Apie pagarbą senamiesčiams ir reiklumą sau“, in: *Kultūros barai*, 1978, p. 25–27.
Klaipėda, sud. Venantas Butkus, Vilnius: Mintis, 1975.
Klaipėda, sud. Ramutė Macienė, Vilnius: Mintis, 1986.

- Lietuvos jūreivis*, 1980 11 13–19, Nr. 45 (123).
- Madanipour Ali, „The changing nature of public space in city centres“, in: *Whose Urban Space?*, ed. by A. Madanipour, New York: Routledge, 2010, p. 17–20.
- Martinkus Pranas, *Klaipėda: mažasis vadovas*, Vilnius: Mintis, 1988, p. 73.
- Miškinis Algimantas, *Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis*, Vilnius: Mintis, 1991.
- Pakalnis J., „Čia bus miesto centrinė aikštė“, in: *Raudonasis švyturys*, 1946 06 25, Nr. 79 (81).
- Safronovas Vasilijus, *Praeitis kaip konflikto šaltinis*, Vilnius: LII leidykla, 2011.
- Skiežgelas Adomas, „Konkursas Tautų draugystės monumentui“, in: *Tarybinė Klaipėda*, 1987 06 16, Nr. 139 (11028).
- Tatoris Jonas, *Senoji Klaipėda: urbanistinė raida ir architektūra iki 1939 m.*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
- Vareikis Vygandas, *Klaipėda XX amžiuje*, Klaipėda: Menininkų namai, 1993.
- Zavadskis Audrius, *Klaipėda*, Vilnius: Mintis, 1986.
- Минкявичюс Юонас К., *Архитектура Советской Литвы*, Москва: Стройиздат, 1987.

URBAN TYPOLOGY OF PUBLIC SPACES AND ITS ELEMENTS IN KLAIPĖDA IN THE SOVIET PERIOD

Tomas S. Butkus

KEYWORDS: soviet times, urban design, urban structure, public space, typology.

SUMMARY

The aim of the present article is to review the urban development of the city of Klaipėda from the viewpoint of public spaces. The topic under discussion includes the period between 1945 and 1990, which coincides with the existence of the Lithuanian Soviet Socialist Republic. The author of the text analyses the forms of the city's public space and their interaction with the general urban structure. The attention is focused on the entire system of the public space as an undeveloped part of the city without touching upon two of its largest subsystems – street network and landscaping. On the one hand, they were not included due to the limited length of the text. On the other, these subsystems can be analysed as separate objects. In the first part of the article, the elements of the city's public spaces of the concentrated and dispersed types – piazzas and squares, alleys, embankments and passageways – are discussed. In the second part, forms of small-scale architecture – monuments, sculptures and fountains – are explored. They are analysed as manifestations of ideological and Lithuanian acculturation in the urban structure. The article ends with conclusions.